

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.19>

РОЛЬ НОТАРІУСА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Хребтова А.А.,
*кандидатка наук з державного управління, доцентка,
доцентка кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-4322-2354
e-mail: alesyamytnik@gmail.com*

Хребтова А.А. Роль нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів: теоретичні засади та практичні аспекти.

У сучасних правових системах, зорієнтованих на гуманізацію процедури вирішення правових конфліктів і наближення правосуддя до суспільства, зростає увага до альтернативних методів врегулювання спорів. Альтернативне вирішення спорів (АВС), таке як медіація, арбітраж, переговори та інші форми досудового врегулювання, набуває особливої ваги в умовах перевантаженості судової системи, складності традиційних процесуальних механізмів та підвищення вартості судового розгляду. В цьому контексті постає потреба у переосмисленні ролі та функцій професійних правових інститутів та учасників правочинів, серед яких вагоме місце належить нотаріусу.

Нотаріус, як гарант законності й автентичності правочинів, традиційно сприймається насамперед як фахівець, покликаний засвідчувати юридичні факти, оформлювати правочини та надавати їм публічної довіри. Водночас, розвиток інституту нотаріату в останні десятиліття демонструє тенденцію до розширення спектра його функцій та повноважень. Нотаріус дедалі частіше виступає не лише як «документатор» волевиявлення сторін, а й як посередник, порадник та, зрештою, «допоміжний арбітр» у процесах врегулювання спорів без звернення до суду. Саме в цьому, збалансованому поєднанні традиційних засад нотаріальної діяльності та нових підходів до позасудового врегулювання конфліктів, криється потенціал підвищення ефективності правової системи та посилення довіри суспільства до правоохоронних інституцій.

Запропонована наукова розвідка спрямована на ґрунтовний аналіз теоретичних засад та практичних аспектів ролі нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів. Зокрема, у статті буде висвітлено сутність та особливості різних форм АВС, окреслено компетенції нотаріуса в межах цих процедур, а також проаналізовано сучасний стан правового регулювання й прецеденти практичної реалізації нотаріальної участі в позасудових механізмах розв'язання правових конфліктів. Результати цього дослідження матимуть теоретичне та прикладне значення, оскільки сприятимуть подальшому удосконаленню правових норм, розробці рекомендацій для практикуючих нотаріусів та формуванню науково-методологічної основи для розвитку інституту нотаріату як активного учасника системи альтернативного вирішення спорів.

Ключові слова: нотаріус, альтернативне вирішення спорів, медіація, арбітраж, позасудове врегулювання, правове регулювання, теоретичні засади.

Khrebtova A.A. The role of the notary in the system of alternative dispute resolution: theoretical foundations and practical aspects.

In modern legal systems aimed at the humanization of conflict resolution procedures and making justice more accessible to society, alternative methods of dispute resolution are gaining increased attention. Alternative Dispute Resolution (ADR), including mediation, arbitration, negotiations, and other forms of pre-litigation settlements, has become particularly significant against the backdrop of overburdened judicial systems, the complexity of traditional procedural mechanisms, and the rising

costs of litigation. This situation necessitates a reevaluation of the roles and functions of professional legal institutions and participants in legal transactions, with notaries occupying a key position in this process.

Traditionally, a notary, as a guarantor of the legality and authenticity of legal transactions, has been perceived primarily as a professional responsible for certifying legal facts, drafting agreements, and ensuring public trust in such documents. However, the evolution of the notarial institution in recent decades highlights a trend toward expanding its scope of functions and responsibilities. Increasingly, notaries are acting not only as «documenters» of the parties' intentions but also as mediators, advisors, and even «auxiliary arbitrators» in resolving disputes without judicial intervention. This balanced combination of traditional notarial functions and innovative approaches to out-of-court dispute resolution holds significant potential for enhancing the efficiency of legal systems and fostering public trust in legal institutions.

This article aims to provide a comprehensive analysis of the theoretical foundations and practical aspects of the notary's role in the ADR system. It will explore the essence and characteristics of various ADR forms, delineate the competencies of notaries in these processes, and examine the current state of legal regulation and practical precedents of notarial involvement in out-of-court mechanisms for resolving legal disputes. The findings of this research will have both theoretical and practical implications, contributing to the improvement of legal norms, the development of recommendations for practicing notaries, and the establishment of a scientific and methodological framework for advancing the notarial institution as an active participant in the ADR system.

Key words: notary, alternative dispute resolution, mediation, arbitration, out-of-court settlement, legal regulation, theoretical foundations.

Постановка проблеми. Альтернативне вирішення спорів (АВС) стає невід'ємним елементом сучасного правового регулювання, оскільки воно спрямоване на досягнення більш швидкого, економічно вигідного та ефективного врегулювання конфліктів між сторонами. В умовах перевантаження судової системи України, довготривалості судових процесів і високих витрат на судове провадження виникає об'єктивна необхідність у розвитку інститутів, які дозволяють уникнути звернення до суду.

Нотаріат традиційно виконує функцію гаранта законності правочинів, однак у багатьох країнах світу його роль в позасудових процедурах врегулювання конфліктів значно ширша. Наприклад, у країнах Європейського Союзу нотаріуси активно беруть участь у медіації та арбітражі, сприяючи досягненню правової визначеності між сторонами без судового втручання. Водночас в Україні нотаріат зберігає більш обмежений функціонал, а його потенціал у контексті АВС недостатньо розкрито через прогалини в законодавстві та брак відповідної наукової розробки. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про нотаріат», нотаріус зобов'язаний зберігати нотаріальну таємницю. Що ж до порядку здійснення, то нотаріальна діяльність також є впорядкованою структурованою процедурою, а порядок учинення нотаріальних дій визначено законодавством [1].

Основною проблемою є необхідність чіткого визначення місця та ролі нотаріуса в системі АВС, розширення його компетенцій і правових механізмів участі в позасудових процедурах. Науковий аналіз цього питання сприятиме підвищенню ефективності правозастосовної практики та гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами.

Стан опрацювання. Тема альтернативного вирішення спорів є предметом багатьох досліджень у юридичній науці. Аналізуючи норми законодавства про нотаріат, М.О. Німак зауважує багато спільного між нотаріальною діяльністю та медіацією. Зокрема, нотаріальні дії вчиняються нотаріусом за зверненням фізичних та юридичних осіб, за їх добровільної згоди та вільного волевиявлення на вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії, а також за відсутності спору між сторонами (коли вчиняється нотаріальна дія за участю кількох осіб), тобто якщо сторони дійшли згоди з усіх спірних питань. Якщо між сторонами є спір, нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії і роз'яснює особам їх право звернутися до суду. Хоча сьогодні офіційно нотаріуси не проводять медіацію, однак на практиці нерідко вдаються до її методик. Так, часто особи звертаються до нотаріуса із конфліктними ситуаціями, і він, вивчивши справу, роз'яснивши сторонам чинне законодавство, їх права та обов'язки, з'ясувавши дійсні наміри сторін (перелічене є обов'язком нотаріуса згідно зі ст. 5, ч. 10 ст. 44 Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року), пропонує їм можливі шляхи вирішення тієї чи іншої справи. Наслідком такої роботи є вчинення

нотаріальної дії за результатами прийнятого сторонами рішення. Крім того, звернення до нотаріуса жодним чином не пов'язане із зверненням до суду, а тому може здійснюватися як до звернення до суду, так і після чи під час [2].

Роль нотаріуса в АВС вивчалася у роботах Довгерта А.С., який акцентував увагу на важливості нотаріального посвідчення правочинів у забезпеченні правової визначеності сторін та попередженні спорів, Кравченко С.І., яка досліджувала функції нотаріуса у процесі медіації, зокрема як посередника при врегулюванні конфліктів між сторонами, Шевчука Р.В., що зосереджував увагу на запобіжному характері нотаріальних дій у контексті альтернативного вирішення спорів, Смирнова В.В., який вивчав практику застосування нотаріальних угод як інструменту мирного врегулювання спорів між фізичними та юридичними особами, Богачової О.Ю., яка аналізувала роль нотаріуса у складанні та посвідченні договорів у процесі досудового вирішення спорів, Іващенко Т.М., що акцентувала увагу на правовій природі нотаріального акта як доказу у цивільному та господарському процесі. Ці науковці розглядали різні аспекти участі нотаріусів в альтернативних способах вирішення спорів, зокрема їхню здатність виступати гарантом правової безпеки та стабільності договірних відносин. Досвід окремих країн, таких як Німеччина, Франція, Іспанія та Італія, свідчить про активну участь нотаріусів у позасудових процедурах, однак в українській правовій науці це питання ще не отримало достатньої уваги.

На рівні законодавства АВС регулюється Законом України «Про медіацію», а саме хотілось би звернути увагу на ст. 4 «Медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації» [3], Господарським процесуальним кодексом, Цивільним процесуальним кодексом та іншими нормативними актами. Проте законодавче регулювання участі нотаріусів у таких процедурах лишається нечітким. Це зумовлює необхідність розробки як теоретичних, так і прикладних підходів до залучення нотаріусів у систему АВС.

Метою цієї наукової статті є комплексне дослідження теоретичних засад і практичних аспектів ролі нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів, що включає аналіз сутності та особливостей різних форм АВС, визначення місця нотаріуса в цих процедурах, дослідження сучасного стану правового регулювання в Україні та порівняння його з міжнародним досвідом, а також розробку рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практичної діяльності нотаріусів з метою підвищення ефективності їх участі у врегулюванні конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Альтернативне вирішення спорів (АВС) охоплює процеси, спрямовані на врегулювання конфліктів за допомогою неконфронтаційних методів, що не передбачають повного розгляду справи в суді. У сучасних правових системах АВС розглядається як один із ключових інструментів забезпечення доступності правосуддя. На відміну від традиційних судових процедур, АВС орієнтований на добровільність, партнерство та автономність сторін. Його роль є особливо важливою в умовах перевантаженості судової системи та зростання попиту на швидкі, економічно вигідні й конфіденційні способи вирішення спорів.

Серед ключових переваг АВС варто виділити можливість оперативного вирішення конфліктів без тривалого розгляду у суді. Крім того, процедури АВС є менш затратними, оскільки не передбачають сплати судових зборів та високих витрат на адвокатів. Гнучкість процедур дозволяє враховувати специфіку кожного окремого спору, а конфіденційність створює додаткову довіру між сторонами. Успішно проведені процедури АВС сприяють збереженню ділових або особистих стосунків між сторонами, що є особливо важливим у спадкових, сімейних і комерційних спорах.

Правове регулювання АВС в Україні ґрунтується на Законі України «Про медіацію» № 1875-ІХ від 15.12.2021 року, який визначає загальні засади медіації та процедуру її проведення. Крім того, медіація згадується у статтях 17, 22, 258 Господарського процесуального кодексу України та статтях 7, 103 Цивільного процесуального кодексу України. У країнах ЄС правове регулювання АВС базується на Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації в цивільних та комерційних справах».

Медіація є найпоширенішою формою АВС і базується на співпраці сторін за допомогою нейтрального посередника – медіатора. Переговори передбачають безпосереднє спілкування між сторонами для досягнення консенсусу, що не потребує участі третьої сторони. Арбітраж є формалізованою процедурою, у якій спір вирішується арбітром, а рішення має обов'язковий характер. Консиліація, як різновид АВС, передбачає активну участь консиліатора, який пропонує шляхи

вирішення конфлікту, але без обов'язковості його рішення для сторін. Кожен із цих видів має свої переваги залежно від характеру спору та побажань сторін.

В Україні АВС регулюється Законом «Про медіацію», окремими положеннями Господарсько-го та Цивільного процесуальних кодексів. Однак ці норми лише частково охоплюють потреби правового регулювання, зокрема участь нотаріусів в АВС залишається поза чітким законодавчим полем. У розвинених правових системах, таких як Німеччина, Франція та Італія, існує деталізоване регулювання АВС, що дозволяє нотаріусам брати активну участь у процедурах, засвідчуючи досягнуті угоди та забезпечуючи їхню правову визначеність.

Нотаріус виконує функції, спрямовані на забезпечення законності правочинів, зокрема засвідчення договорів, довіреностей, заповітів, оформлення спадщини. Однією з ключових повноважень є засвідчення документів, які у разі необхідності можуть мати силу виконавчого документа. Крім того, нотаріус бере участь у правовій освіті сторін, пояснюючи правові наслідки їхніх дій та забезпечуючи дотримання вимог законодавства.

Як зауважується в науковій доктрині, участь нотаріуса як медіатора дає можливість визначити роль і місце нотаріуса як суб'єкта нотаріальних правовідносин, що виникають під час здійснення нотаріальної дії між ним і сторонами правочину, та спростувати хибну думку про те, що нотаріус також є суб'єктом (учасником) правочину; посилити гарантії з боку держави щодо можливості здійснення захисту самого нотаріуса від недобросовісних сторін (учасників) правочину; зменшити вірогідність повної відповідальності нотаріуса під час вчинення нотаріальної дії, оскільки учасники (сторони) договору підтверджують своїми підписами на ньому, що договір, який вони підписали, є результатом їх домовленостей стосовно умов договору і дією вольового характеру та посвідчується нотаріусом з урахуванням їх пропозицій та інтересів [4].

Нотаріат традиційно вважається частиною системи превентивного правосуддя, оскільки основна його мета – запобігати конфліктам через правильне оформлення документів. У деяких країнах нотаріуси виконують також функції, аналогічні до суддів у сфері позасудового врегулювання спорів. Завдяки цьому нотаріат сприяє розвантаженню судової системи та прискоренню процесів врегулювання конфліктів.

Нотаріальні дії мають важливе значення для забезпечення стабільності та передбачуваності правовідносин у цивільному обороті. Посвідчення угод гарантує їхню дійсність, законність і виконуваність. Зокрема, у сфері нерухомості нотаріальне посвідчення дозволяє уникнути шахрайства та забезпечує юридичну чистоту угод.

Медіація може застосовуватися у вирішенні спадкових спорів, поділі спільного майна, узгодженні умов договорів, врегулюванні конфліктів у сімейних справах. Наприклад, у випадку спадкових спорів нотаріус може виступати як медіатор, допомагаючи сторонам дійти згоди щодо порядку розподілу спадщини.

Медіація у нотаріальній діяльності дозволяє уникнути тривалих судових процесів, сприяє економії коштів і збереженню конфіденційності. У нотаріальних справах, що стосуються поділу майна чи укладення угод, медіація дозволяє сторонам уникнути конфронтації, досягаючи взаємовигідних рішень.

Нотаріус може виконувати роль медіатора завдяки своїм професійним знанням і неупередженості. Його участь гарантує, що домовленості сторін будуть юридично обґрунтованими, а досягнуті рішення – законними та виконуваними.

Мироненко М.О. в своїй роботі запропонувала впровадження постмедіаційного етапу в чинну систему медіації може суттєво підвищити ефективність та довгострокову результативність процедури вирішення конфліктів. Зазначений етап забезпечує комплексний супровід сторін після досягнення угоди, включаючи консультативну підтримку щодо практичної реалізації домовленостей та моніторинг їх виконання. Інтеграція механізму зворотного зв'язку дозволяє систематично аналізувати якість медіаційних послуг, виявляти потенційні сфери для вдосконалення та адаптувати процедуру до специфічних потреб учасників. Такий підхід сприяє підвищенню загальної ефективності інституту медіації, зміцненню довіри до альтернативних методів врегулювання спорів та формуванню культури конструктивного діалогу в суспільстві □5□.

Медіація за участю нотаріуса включає кілька етапів: узгодження порядку вирішення спору, проведення зустрічей для досягнення домовленості, оформлення угоди та її нотаріальне посвідчення. Завдяки нотаріальному посвідченню угода набуває сили виконавчого документа. Процедурні аспекти медіації за участю нотаріуса розглядаються у статті Т.В. Варфоломеєвої «Нотарі-

альна медіація: теоретичні та практичні аспекти». У даній праці наведено чітку схему проведення медіації та нотаріального посвідчення досягнутих домовленостей.

Нотаріус повинен дотримуватися принципів нейтральності, конфіденційності та добросовісності. Він не має права надавати перевагу одній зі сторін або порушувати законність досягнутих домовленостей. Етичні принципи нотаріальної медіації висвітлюються у роботах вітчизняних вчених, які підкреслюють важливість дотримання нейтральності та конфіденційності під час вирішення спорів. Угода, укладена за результатами медіації та посвідчена нотаріусом, має юридичну силу, еквівалентну виконавчому документу, що дозволяє її примусове виконання у разі недотримання умов.

Основними проблемами є відсутність чіткого правового регулювання, недостатня підготовка нотаріусів у сфері медіації та низька обізнаність громадян про можливості АВС. Перспективи розвитку включають розробку спеціалізованих освітніх програм для нотаріусів і внесення змін до законодавства для інтеграції медіації у нотаріальну діяльність.

Висновки. Альтернативне вирішення спорів (АВС) відіграє важливу роль у сучасній правовій системі, забезпечуючи швидке, економічне та ефективне врегулювання конфліктів. АВС є важливим доповненням до судового розгляду, яке дозволяє зменшити перевантаженість судів і забезпечити доступність правосуддя для громадян. Його ключовими перевагами є гнучкість процедур, конфіденційність, економічність та можливість збереження стосунків між сторонами. У контексті української правової системи існує нагальна потреба в подальшому вдосконаленні правового регулювання АВС та інтеграції кращих міжнародних практик.

Роль нотаріуса в системі права є визначальною для забезпечення стабільності цивільного обороту та законності правочинів. Нотаріус виступає гарантом дотримання прав сторін, запобігаючи потенційним конфліктам. Участь нотаріусів у процедурах АВС розширює їхні традиційні функції, перетворюючи нотаріат на активного учасника позасудового врегулювання спорів. Особливий потенціал для нотаріальної діяльності має медіація, яка є ефективним інструментом вирішення спадкових, сімейних, майнових і комерційних спорів. Нотаріуси завдяки своїй професійній підготовці можуть виконувати роль нейтрального посередника, забезпечуючи законність, нейтральність та виконавчу силу досягнутих домовленостей.

Разом із цим, розвиток медіації у нотаріальній діяльності стикається з низкою проблем, зокрема недостатнім законодавчим регулюванням, відсутністю спеціалізованої підготовки нотаріусів у цій сфері та низькою обізнаністю громадян про можливості АВС. Для подолання цих викликів пропонується низка заходів, спрямованих на вдосконалення як нормативно-правової бази, так і практичної реалізації медіації у нотаріальній діяльності.

Пропонується внести зміни до Закону України «Про нотаріат», які чітко визначать правовий статус нотаріусів як медіаторів, закріплять їхню участь у процедурах АВС та встановлять порядок оформлення медіативних угод із наданням їм статусу виконавчих документів. Необхідно інтегрувати положення про медіацію до освітніх програм для нотаріусів, створивши курси підвищення кваліфікації, що охоплюватимуть техніки ведення медіації, принципи комунікації та особливості роботи з конфліктами. Важливо популяризувати медіацію серед населення як ефективний спосіб вирішення спорів із залученням нотаріусів. Це може бути реалізовано через інформаційні кампанії, роз'яснювальну роботу та співпрацю із професійними спільнотами.

Також доцільно використовувати міжнародний досвід, зокрема кращі практики країн ЄС, у яких медіація активно застосовується у нотаріальній діяльності. Це сприятиме гармонізації національного законодавства із сучасними стандартами і підвищенню ефективності правозастосування.

Таким чином, інтеграція медіації в нотаріальну практику не лише розширить функціонал нотаріусів, а й сприятиме розвитку системи АВС в Україні. Це дозволить забезпечити швидке та ефективне вирішення спорів, підвищить доступність правосуддя та зміцнить довіру громадян до правових інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
2. Німак М.О. Перспективи проведення медіації нотаріусом в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 67. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/16.pdf.

3. Про медіацію: Закон України № 1875-IX 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

4. Дякович М.М. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 138.

5. Мироненко М.О. Особливості порядку проведення медіації нотаріусом в Україні. *Право і суспільство*. № 4. 2024. С. 94–99.